

DEBATT

”Utanvedes” än en gång

Maj-Britt Anderssons debattinlägg i RIG nr 3, 2003 om Utanvidsbebyggelsen i Hälsingland uppmärksammades i julis i Hudiksvalls tidning av förre länsantikvarien Erik Nordin, nu ordförande i det projekt som sedan 1997 arbetat med att göra hälsingegårdarna kända under mottot värna, vårda och visa vår byggnadskultur. Tidningsartikeln återges nedan något förändrad.

Vad menas med utanvidsbebyggelse? Begreppet är knappast riksbekant. I Gästrikland talar man om utanvessare. I andra delar av landet finns andra begrepp, gatehus, backstugor, men i vilken mån kan man säga att det egentligen är fråga om samma företeelse? Hur specifik är företeelsen egentligen? Och så finns ju begreppet torp, känt för alla men använt med många olika betydelser.

Det är alltså fråga om de icke jordägandes boende på landsbygden förr. De som fick tillgång till en markbit att bruka på annans mark, eller som fick tillåtelse att uppföra en enkel bostad på någon allmänning. Denna kategori av landsbygdsbefolkning var talrik, vid 1800-talets mitt var de fler än bönderna. De livnärde sig på hantverk, arbete åt bönderna, skogsarbete åt skogsbolag, och på att bruka sitt småbruk. De kunde vara soldater, timmermän, snickare eller målare, som Anders Ädel. Kvinnorna behövdes i linhanteringen, de bakade, eller gjorde tjänst i bondgårdarna. ”Utanvidsfolket” hade således stor betydelse för tillkomsten av de stora gårdarna, deras dagsverken behövdes, och i högsta grad deras yrkeskunna.

Maj-Britt Anderssons artikel pekar på skillnader mellan denna befolknings villkor i Hälsingland och i Sydsverige. Avståndet till bönderna var i Hälsingland mindre, de kontrakt som fanns var gynnsammare, soldaterna behöll till exempel sina torp på livstid. Den sociala cirkulationen var mer omfattande, och utanvidsbebyggelsen mer gedigen med större och bättre byggda hus än Sydsveriges torp och backstugor.

Detta sista är mig väl bekant. Jag äger sedan 1960-

talet en utanvidsgård som inga besökanden från andra delar av landet vill beteckna som annat än bondgård, den är för stor för att upplevas som ett ”torp”, men är ändå inte jämförbar med en bondgård i Hälsingland. Artikelförfattaren kritiserar forskare och författare av skrifter om Hälsinglands bebyggelse för att inte ha uppfattat särprägel i denna bebyggelse, och för att inte ta med utanvidsfolket i beskrivningen av landsbygden och dess ekonomi. Det är bara att ge henne rätt, och fundera över skälen till att det blivit så.

Det finns ändå mycket bevarat av dessa mindre gårdar, men det finns också väldigt mycket som byggts om och ändrats till oigenkänlighet under 1900-talet. Efterhand har de flesta avstyckats från sina moderfastigheter och blivit självständiga enheter med större förändringar som följd. Endast en fastighet av detta slag är skyddad som byggnadsminne, ett soldattorp i Lenninge. Men andra har vi på Länsstyrelsen på intresselistan, och helt lottlös när det gäller byggnadsvårdsbidrag har denna byggnadskategori inte heller varit.

Ett skäl till att utanvidsfolket inte uppmärksammats kan nog också vara att vi inte har graden av dess särprägel jämfört med andra delar av landet riktigt klar för oss (bortsett från husens storlek). Detta kan bara klarläggas genom utvidgad forskning.

Strax efter årsskiftet 2004 utgavs, i samarbete med Hälsingegårdsprojektet, ett nummer av Bebyggelsehistorisk tidskrift med undertiteln ”Kring hälsingegårdarna”. Det innehåller en rad artiklar om Hälsinglands byggnadskultur och dess förutsättningar. Huvudbudskapet i numret är även där: forska mer, och forska bredare! Hälsingegårdsprojektets förmenta fixering vid de stora gårdarna skall naturligtvis inte uppfattas som begränsande. Det är min fasta övertygelse att utan den satsning på det synbart speciella, det som tydligt skiljer ut Hälsingland från andra landsdelar som projektet haft, skulle debatten och frågeställandet kring vår historia inte ha varit så livaktigt som det nu är.

Erik Nordin, Snickars